

Seleucia

Sayı XV - 2025

Olba Kazısı Serisi

Seleucia XV

Olba Kazısı Serisi

Seleucia, uluslararası hakemli dergidir ve her yıl Mayıs ayında bir sayı olarak basılır. Yollanan çalışmalar, belirtilen yazım kurallarına uygunsa yayınlanır, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını Seleucia yayınına devretmiş sayılır. Seleucia kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Seleucia Dergisi, Sayı IV - 2014'den itibaren TR Dizin Ulakbim'de ve 2021'den itibaren Erih Plus'ta taranmaktadır.

<http://www.seleuciadergisi.com>

Editörler

Emel Erten
Diane Favro
Fikret Yegül
Murat Özyıldırım (Baş Editör)
Yavuz Yeğin

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Halit Çal
Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken
Prof. Dr. Efrumiye Ertekin
Prof. Dr. Emel Erten
Prof. Dr. Diane Favro
Prof. Dr. Turhan Kaçar
Prof. Dr. Sedef Çokay Kepçe
Prof. Dr. Gülgün Köroğlu
Prof. Dr. Erendiz Özbayoğlu
Prof. Dr. Harun Taşkiran
Prof. Dr. Mehmet Tekocak
Prof. Dr. Ceren Ünal
Prof. Dr. Fikret K. Yegül
Prof. Dr. Ayşe Fatma Erol
Doç. Dr. Erkan Alkaç
Doç. Dr. Sabri Arıcı
Doç. Dr. Figen Çevirici Coşkun
Doç. Dr. Merih Ereğ
Doç. Dr. Kasım Oyarçın
Doç. Dr. Fikret Özbay
Doç. Dr. Sema Sandalcı
Doç. Dr. Muammer Ulutürk
Doç. Dr. Yavuz Yeğin
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kaya
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Murat Özgen
Dr. Burak Erdem
Dr. Vujadin Ivanisevic
Dr. Murat Özyıldırım

Seleucia

Olba Kazısı Serisi

Sayı: XV

Yıl: 2025

ISSN: 2148-4120

ISBN: 978-625-6925-83-0

Yazışma Adresi

Doç. Dr. Yavuz Yeğin
Ankara Üniversitesi,
Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi, Diller Binası,
Oda no: Z7
Arkeoloji Bölümü No:45-45/A
06100 – Sıhhiye / Ankara – Türkiye
Tel: 0 312 310 32 80 / 1498
E – posta: ozyildirimmurat@gmail.com -
yavuzyeğin002@gmail.com
aemelerten@gmail.com

Yayının Adı: Seleucia (Dergi)

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

Yayın Şekli: Yıllık – Türkçe ve İngilizce.

Yayın Sahibi: Bilgin Kültür Sanat Org. Yay. Bas.
Dağ. Paz. Gid. İnş. San ve Tic. Ltd. Şti. adına
Engin Devrez

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Engin Devrez

Yayının İdare Adresi: Bilgin Kültür Sanat Şti. Ltd.
Selanik 2 Cad. 64/13, Karadeniz İşhanı 3. Kat
Kızılay – Ankara
Tel: 0312 419 85 67
Sertifika no: 20193
www.bilginyayinevi.com
E – posta: bilginkultursanat@gmail.com

Baskı

Dijital Baskı Merkezi (Osman Sami Solak)
İvedikköy Mh. 1492. Cd. Yenimahalle /
ANKARA
Tel: 0533 577 6514
Matbaa Sertifika No: 70810

Teknik Düzenleme

Arş. Gör. Dr. Burak Erdem

Dağıtım

Selanik 2 Cad. 64/13, Karadeniz İşhanı 3. Kat
Kızılay – Ankara
Tel: 0312 419 85 67

Seleucia | Sayı XV | Mayıs 2025

Doğu Dağlık Cilicia Mimari Plastiği Bağlamında
Olba'dan Bir Grup Buluntu

*A Group of Finds from Olba in the Context of
Architectural Decoration in Eastern Rough Cilicia*

Emel Erten – Yavuz Yeğin

9

Su Kemerlerinin Ötesinde: Kırsalda Roma Yaşamı ve
Mimarisi

*Beyond the Reach of the Aqueducts: Roman Lives and
Architecture in the Countryside*

Fikret Yeğin

33

Juliana Anicia: "A Building Loving Woman"

Gender and Construction in Constantinople

*Juliana Anicia: "Yapı İşlerini Seven bir Kadın":
Constantinopolis'te Toplumsal Cinsiyet ve İnşaat*

Faaliyetleri

Diane Favro

55

Boncuk ve Vazo Yapımı Dışında

Tunç Çağ'ında Camın Farklı Kullanım Biçimleri

Different Uses of Glass in the Bronze Age

Other than Beads and Vessels

Emel Erten

71

Savatra'dan Yeni Adak Yazıtları

New Votive Inscriptions from Savatra

Mehmet Alkan – İlker Işık

93

Tyana Geç Antik Sur Duvarında Ele Geçen Bir

Define Hakkında İlk Değerlendirmeler

*First Evaluations of a Hoard Discovered in the Tyana
Fortress Wall*

Hüsamettin Hayri Şener

107

Gaziantep Gerçin Höyük'ten Savaş Arabası Şeklinde
Bir Kaide

A Chariot-Shaped Base from Gerçin Höyük, Gaziantep

Timur Demir – Özgür Çomak

121

Tarsus'da Türk İslam Dönemi Mihrapları

The Mihabs of Turkish-Islamic Period in Tarsus

Mustafa Kaya

139

Aizanoi Tiyatrosu'nun Scaenae Frons Düzeninin

Anadolu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması

*Comparison of the Scaenae Frons Order of the Aizanoi
Theatre with Similar Theatre Examples in Anatolia*

Fikret Özbay – İrem Kaya Yuki

161

Eski Çağ ve Geç Antik Çağ Yazılı Kaynaklarında
Zephyrium

Zephyrium in Ancient and Late Antique Written Sources

Muzaffer Yılmaz

183

Batı Karadeniz'de

Protohistorik Dönemlere Ait Yeni Veriler

*Recent Archaeological Evidence from the Protohistoric
Periods of the Western Black Sea Region*

Emrullah Kalkan - Yunus Emre Sevindik

193

Anamur'da Ortagonuş (Bahçegonuş) Hanı ve Çeşmesi

Ortagonuş (Bahçegonuş) Inn and Fountain in Anamur

Halil Sözlü – Sultan Eren

213

Ardahan'ın Hanak İlçesindeki Veli Kalesi

Veli Fortress in Hanak District of Ardahan

Özlem Oral

227

Roma Dönemi'nde Phokaia'yı Etkileyen

Depremlerdeki Arkeolojik İzler

*Archaeological Traces of Earthquakes Affecting Phokaia In
the Roman Age*

Sabri Arıcı

243

Eagle Figurine With Gold Medallion Holding a Ram
From Burdur Museum

*Burdur Müzesi'nden Koç Tutan Altın Madalyonlu Kartal
Figürini*

Salih Soslu

259

Antik Kaynaklar, Antropolojik ve Arkeolojik Veriler

Işığında Eski Çağ'da Dövme

*Tattooing in Antiquity in the Light of Ancient Literature,
Anthropological and Archaeological Data*

Ahmet Emirhan Bulut

287

Samsun, Bafra'daki Roma Dönemi Taş Sanduka

Mezarları ve Buluntularının Değerlendirilmesi

*An Evaluation of the Roman Period Stone Cist Graves
and Their Findings from Bafra, Samsun*

Orhan Alper Şirin

321

Aizanoi Kadoi ve Kotiaçion'dan Yün Üretimine İlişkin
Arkeolojik İzler

*Archaeological Evidence of Wool Production from Aizanoi,
Kadoi and Kotiaçion*

Aslıhan Özbay

347

Seyitömer Höyük'ten Ele Geçen Bir Grup Bıçak

A Group of Knives Found at Seyitömer Mound

Rana Başkurt Usta – Hüseyin Usta

367

Traianus'un Doğu Seferine İlişkin Arkeolojik Kanıtlar

Archaeological Evidence of Trajan's Eastern Campaign

Burak Erdem

383

Alahan Manastırı Mağara – Kilisesi

Cave-Church in Alahan Monastery

Murat Özyıldırım - Yavuz Yeğin

397

PRAEFATIO

SELEVCIA'nın 2025 sayısı bu yıl da zengin bir içerikle okurlarına ulaşıyor. Bu sayı ile aynı zamanda dergimizin on beşinci yılını da kutlama mutluluğu içindeyiz. Bu yıl aynı zamanda Olba kazıları da on beşinci yılını kutluyor. Bundan yirmi dört yıl önce, Olba akropolisinin eteklerinde mütevazı bir yüzey araştırması biçiminde başlayan çalışmamızın gelişerek, bir kazı haline gelmesinde on beş yılı geride bıraktık. Şimdi Olba'nın yerleşim tarihi, kentteki yaşam tarzı konusunda çok daha fazla bilgi sahibi olmanın sevincini ve gururunu taşıyoruz.

Olba kazısı ekibinin özveri ve gayretleri ile on beş yıldır aralıksız olarak yayınlanan SELEVCIA'nın bu sayısında, Anadolu arkeolojisini, sanat tarihini, epigrafisini, nüemizmatığını, mimarlık tarihini aydınlatan, yepyeni bulguları ve fikirleri içeren toplam yirmi bir bilimsel metin yer almakta. Bu çalışmaları yaparken emeklerini, deneyimlerini bizlerle, dergimizle paylaşan yazarlarımıza şükranlarımızı sunuyoruz.

Editörler:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Prof. Dr. Fikret Yegül

Dr. Murat Özyıldırım (Baş Editör)

Doç. Dr. Yavuz Yeğin

PREFACE

SELEVCIJA's 2025 issue reaches its readers with a rich content this year as well. With this issue, we are also happy to celebrate the fifteenth anniversary of our journal. This year, the Olba excavation project is also celebrating its fifteenth anniversary. Twenty-four years ago, we started our work as a modest surface survey on the lower slopes of the Olba acropolis and it has been fifteen years since it turned into a full-scale excavation. Now, we are happy and proud to have much more information about Olba's settlement history and the lifestyle in the city.

This issue of SELEVCIJA, which has been published continuously for fifteen years thanks to the dedication and efforts of the Olba excavation team, includes a total of twenty-one scientific texts that shed light on Anatolian archaeology, art history, epigraphy, numismatics, and architectural history, and include brand new findings and ideas. We would like to express our gratitude to our authors who shared their efforts and experiences with us in our journal.

Editors:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Prof. Dr. Fikret Yegül

Dr. Murat Özyıldırım (Editor in Chief)

Assoc. Prof. Dr. Yavuz Yeğin

Olba Kazısı Serisi

Seleucia

Makale Başvuru Kuralları

Seleucia, Olba Kazısı yayını olarak yılda bir sayı yayınlanır. Yayınlanması istenen makalelerin en geç Şubat ayında gönderilmiş olması gerekmektedir. Seleucia, arkeoloji, eski çağ dilleri ve kültürleri, eski çağ tarihi, sanat tarihi konularında yazılan, daha önce yayınlanmayan yalnızca Türkçe, İngilizce çalışmaları ve kitap tanıtımlarını yayımlar.

Yazım Kuralları

Makaleler, Times New Roman yazı karakterinde, word dosyasında, başlık 12 punto baş harfleri büyük harf, metin ve kaynakça 10 punto, dipnotlar 9 punto ile yazılmalıdır. Sayfa sayısı, kaynakça dâhil en çok on sayfa olmalıdır. Müze, kazı, yüzey araştırması malzemelerinin yayın izinleri, makale ile birlikte yollanmalıdır. Kitap tanıtımları, üç sayfayı geçmemelidir. Çalışmada ara başlık varsa bold ve küçük harflerle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özetler, makale adının altında, 9 punto, iki yüz sözcüğü geçmemelidir. Özetlerin altında İngilizce ve Türkçe beşer anahtar sözcük, 9 punto olarak “anahtar sözcükler” ve “keywords” başlığının yanında verilmelidir. Doktora ve yüksek lisans tezlerinden oluşturulan makaleler, yayına kabul edilmemektedir.

- Dipnotlar, her sayfanın altında verilmelidir. Dipnotta yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası sıralaması aşağıdaki gibi olmalıdır. Demiriş 2006, 59.
- Kaynakça, çalışmanın sonunda yer almalı ve dipnottaki kısaltmayı açıklamalıdır.

Kitap için:

Demiriş 2006 Demiriş, B., Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, Ege Yay., İstanbul.

Makale için:

Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, Lucerna Klasik Filoloji Yazıları, İstanbul.

- Makalede kullanılan fotoğraf, resim, harita, çizim, şekil vs. metin içinde yalnızca (Lev. 1), (Lev. 2) kısaltmaları biçiminde “Levha” olarak yazılmalı, makale sonunda “Levhalar” başlığı altında sıralı olarak yazılmalıdır. Bütün levhalar, jpeg ya da tift formatında 300 dpi olmalıdır. Alıntı yapılan levha varsa sorumluluğu yazara aittir ve mutlaka alıntı yeri belirtilmelidir.
- Levha sayısı her makalede 10 adet ile kısıtlıdır.
- Latince - Yunanca sözcüklerin yazımında özel isimlerde; varsa Türkçe ek virgülle ayrılmalı, örneğin; Augustus’un, cins isimler italik yazılmalı, varsa Türkçe ek, italik yapılmadan sözcüğe bitişik yazılmalıdır, örneğin; *caveanın*.
- Tarih belirtilirken MÖ ve MS nokta kullanılmadan, makale başlıkları ile yazar ad ve soyadlarında sadece baş harfler büyük harf olarak yazılmalıdır.

Olba Excavations Series

Seleucia

Scope

Seleucia is annually published by the Olba Excavations Series. Deadline for sending papers is February of each year. Seleucia features previously unpublished studies and book reviews on archaeology, ancient languages and cultures, ancient history and history of art written only in Turkish or English.

Publishing Principles

Articles should be submitted as word documents, with font type Times New Roman, font sizes 12 points for headings (first letters should be capitalized), 10 points for text, and 9 points for footnotes and references. The number of pages of each article should not be longer than ten pages, including the bibliography. If the study is on some material/materials from a museum or an excavation, the permission for publication should be submitted together with the article. The book reviews should not be longer than three pages. If there are sub-titles, the headings should be written bold with small letters. Abstracts written in both Turkish and English should appear below the heading of the article, should be size of 9 points and minimum count of words should be 200. Below the abstracts, a minimum of 5 keywords for both languages should be included (of size 9 points) below the headings “anahtar sözcükler” and “keywords”. The articles produced out of master’s theses or doctoral dissertations will not be accepted for publication.

- Footnotes should be given under each page. The ordering of author surname, year of publication and page number should be as follows: Demiriş 2006, 59.
- The reference list should appear at the end of the study and should explain the abbreviation given in the footnote.

Book format:

Demiriş 2006 Demiriş, B., Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, Ege Yay., Istanbul.

Article format:

Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, Lucerna Klasik Filoloji Yazıları, Istanbul.

- Photographs, pictures, maps, drawings, figures etc. used in the article should be referred to in the text as (Fig. 1), (Fig. 2) as abbreviations, and an ordered list of these items should appear at the end of the article under the heading “Figures”. All figures should be in JPEG or TIFF format with 300 dpi. If there are figures cited, the responsibility lies with the author and citation should be explicitly given. The number of figures for each article is limited to 10.

Ardahan'ın Hanak İlçesindeki Veli Kalesi

Özlem Oral*

Öz

Hanak, Türkiye'nin kuzeydoğu sınırındaki Ardahan iline bağlı beş ilçeden biridir. Hem Antik Dönem hem de Ortaçağ arkeolojisi bakımından oldukça zengin bir coğrafyadır. Bununla birlikte, Hanak Türkiye'de en az arkeolojik ve sanat tarihsel çalışmanın yapıldığı bölgelerden biridir. İlin Gürcistan sınırından güneydeki Göle ilçesi içlerine kadar uzanan Kura Nehri boyunca çok sayıda Eskiçağ ve Ortaçağ kültür varlığı bulunmaktadır. Buluntu noktalarının çoğu kale ve kulelerden oluşmaktadır. Bunlardan en önemlileri Ortaçağ kültür varlıkları ağırlıklı olmak üzere Çıldır'daki Şeytan Kalesi ve Kurtkale ve Hanak'taki Veli Kalesi'dir. Bu kaleler nehre bağlı yol güzergâhı üzerinde üçgen planlı bir kontrol hattı oluşturur. Kaleler arasındaki en belirgin farklılık Veli Kalesi'nin yer aldığı arazi üzerinde, Eskiçağ ve Ortaçağ buluntularının bir arada olmasıdır. Her ne kadar Şeytan Kalesi'nde de Antik Dönem seramik buluntularının varlığı bilinse de burada arazi üzerinde herhangi bir Eskiçağ mimari kalıntısına rastlanılmamaktadır. Bu makalede modern Veli yerleşiminin hemen güneyindeki yarımada üzerinde yer alan Eskiçağ ve Ortaçağ Dönemlerine ait kalıntılar aktarılmaktadır. Özellikle kalenin güneyindeki tepe üzerinde yer alan Ortaçağ kalıntıları, günümüze değin nispeten daha iyi korunmuştur. Burada, dikdörtgen planlı bir saray, konutlar, kiliseler ve kaleye ait savunma duvarları yoğunluk göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ardahan, Eskiçağ, Ortaçağ, Kale, Kilise.

Veli Fortress in Hanak District of Ardahan

Abstract

Hanak is one of the five districts of Ardahan province, located on the northeastern border of Turkey, and it is a geography that is quite rich in terms of both Ancient and Medieval archaeology. However, Hanak is one of the regions in Turkey where archaeological and art historical studies are least conducted. Along the Kura River, which extends from the Georgian border of the province to the Göle district in the south, there are numerous ancient and medieval cultural artifacts, most of which consist of fortresses and towers. The most

* Dr. Öğr. Üyesi Özlem Oral, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ardahan, Türkiye. E-posta: ozlemoral@ardahan.edu.tr, Orcid no: 0000-0001-7604-9634.

important of these are the Şeytan Fortress and Kurtkale in Çıldır and the Veli Fortress in Hanak, with a focus on medieval cultural artifacts. These castles create a triangular control line along the routes connected to the river. The most striking difference between the fortresses is the coexistence of ancient and medieval finds in the area where the Veli Fortress is located. Although the presence of Ancient Period ceramic finds is known at the Şeytan Fortress, there are no architectural remains from the Ancient Period on the site. This article presents the early and late architectural finds of Veli Fortress. In particular, the remains located on the hill to the south of the fortress have been relatively better preserved to the present. Here, there is a concentration of rectangular plan of a palace, residences, churches, and defensive walls related to the fortress.

Keywords: Ardahan, Ancient Age, Middle Ages, Fortress, Church.

Giriş

Sevimli köyü, Ardahan'ın Hanak ilçesi merkezinin karayoluyla 18 km güneydoğusunda, Kura Nehri Vadisi'nin hemen kuzeyindedir. Bu köyün 300 m güneyinde başlayan arkeolojik alan Ardahan'ın en önemli tarihi noktalarından biridir (**Lev. 1**). 2001 yılında Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'nca Köroğlu Kalesi adı altında tescillenmiş arkeolojik alan, daha çok Sevimli Kalesi ve tarihi kaynaklardaki bilinen adıyla Veli Kalesi olarak bilinmektedir.

Veli (ველი) sözcüğü, Gürcücede *düzlük* (*düz yer*) anlamına gelir ve Gürcistan'da bilinen bir yer adıdır.¹ Ortaçağ'ın erken dönemlerinden itibaren bu köy ve çevresi Gürcü halkınca iskan edilmiş ve geç dönemlere değin Gürcülerin buradaki varlıkları devam etmiştir. Gürcü kaynaklarına göre 1595 yılında Veli'de 30 Gürcü ailesi ikamet emekteydi.² 1737'de bölgeye gelen İtalyan misyonerlerin inançlarını yaymaları sonucu Ortodoks Gürcülerin bir kısmı Katolikliğe tabi olmaya başlamışlardır. Bu Katolik Gürcü halkı önceleri kendi kiliselerinin takvimine uymakta ve ayin dili olarak Gürcüceyi kullanmaktaydı. Sonraki yıllarda ise bu durum değişmiş, Ermeni Katolik takvimine tabi olmuşlar ve kendilerini zamanla Ermeni olarak tanımlamaya başlamışlardı.³ Köydeki hane sayısı 1878'de 24, 1889'da 25 olmuştur.⁴

1829'da Edirne Antlaşması ile birlikte Veli'den gönderilen Katoliklerin Ahılkelek'teki Turtshk, Khulgumo, Kulikami ve Kartikami köylerine göç ettikleri; ancak bu halkın Gürcüce ya da Ermenice bilmediği ama Türkçe konuştuğu aktarılmaktadır.⁵ Gürcü tarihçi ve arkeolog *Ekvtime Takaishvili*'nin 20. yüzyılın başında yaptığı ziyarette ise, Gürcüceyi akıcı konuşan ve aynı zamanda Müslüman olmuş Gürcülerin yerleşim nüfusunu oluşturduğundan söz edilir.⁶

1 Kupatadze 2020, 81.

2 Kupatadze 2020, 89; Lamsadze 1975, 363-365.

3 GSMA, no. 330, 27; Lamsadze 1975, 363-365; Proneli 1914, 32-33.

4 Kupatadze 2020, 89.

5 Kaynaklarda Osmanlıca denilmektedir, Kupatadze 2020, 89; Phutkaradze vd. 2018, 23; Proneli 1914, 33, dipnot 18.

6 Baumgartner 1996, 750; Kupatadze 2020, 89; Takaishvili 1909, 70. Takaishvili

Geçmiş yıllarda yerli ve yabancı araştırmacılar Veli Kalesi üzerine çalışmış olsalar da bu arkeolojik alan, önemine rağmen, kapsamlı bir araştırmaya veya arkeolojik bir kazıya henüz sahne olmamıştır.⁷ Yerli araştırmalarda sanat tarihçisi H. Gündoğdu ve onun yürütücülüğündeki araştırma ekibinin 1999 yılı incelemesi önemlidir. Araştırmanın sonuçlarında, arkeolojik alanın farklı dönemlere ait kalıntılara sahip olduğundan söz edilir ki bu yerinde bir tespittir.⁸ Gürcü tarihçi B. Kupatadze, tarihleme detayına inmemekle birlikte yarımada'nın merkezindeki kalıntılara, *megalitik yapılar* demiştir.⁹

Sevimli Köyü tarihi kalıntıları, köyün hemen güneyindeki Kura Nehri'nin üç yönden sardığı sarp ve kayalık bir yarımada üzerine dağılmıştır. Coğrafi koşullar Ardahan'ın Çıldır ilçesindeki Şeytan Kalesi ve Kurtkale'nin kurulduğu bölgeyle oldukça benzerdir. Sevimli ile kuzeydoğusundaki Kurtkale arasında kuşbakışı 17 km; doğusundaki Şeytan Kalesi arasında 12,6 km mesafe vardır. Şeytan Kalesi ile kuzeyindeki Kurtkale arasındaki kuşbakışı mesafe ise 11,6 km'dir. Kura Nehri Vadisi'ne Kurulu bu savunma yapılaşması, bölgeye dik açılı bir üçgen şeklinde yayılmıştır. Üç kale de bölgenin savunmasını güçlendirme maksadıyla konuşlandırılmış olmalıdır.

Eskiçağ Kalıntıları

Kalıntılar, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan yarımada'nın kabaca 450 m'lik bölümüne yayılmıştır. Yarımada'nın doğu, batı ve güney kenarlarının epey sarp oluşundan ötürü yapılaşma, daha çok merkezi alanda kendini göstermiştir.

Kalıntılardan Erken Demir Çağı'na ait olması gerekenler, kuzey-güney yönünde 220 m ve doğu-batı yönünde 70 m'lik bir araziye dağılmıştır. Ardahan ili yüzey araştırmalarında, Erken Demir Çağı kalıntılarında çok az miktarda seramik buluntusu gözlemlenebilmektedir. Tarihlemeler daha çok mimari kültür varlıklarının vaziyeti üzerine yapılmaktadır. Bu sebeple, kültür varlıklarının hangi tarihler arasında inşa edilip kullanım gördüğünü kesin olarak tespit edebilmek, arkeolojik kazılar gerçekleştirilmeksizin mümkün gözükmemektedir.¹⁰ Kalıntıların yoğunlaştığı arazi, dar bir boğaz şeklinde yarımada'nın merkezi bölümünü oluşturur. Alandaki ilk kalıntılar Sevimli Köyü'nün 300 m güneyinden itibaren gözlemlenebilmektedir. Burada, arazinin engebeli şartlarına göre kuru duvar tekniğinde inşa edilmiş bir sur kalıntısı, en az 50 m boyunca hemen hemen doğu-batı doğrultusunda ve kavisli bir açıyla uzanmaktadır (Lev. 2). Bu savunma duvarı, kuzeyden gelebilecek tehditlere karşı çekilmiş güçlü bir settir.

Duvar yüzeylerinde daha çok orta ve büyük boyutlu poligonal taşlar kullanılmış; az miktardaki ufak boyutlu taşlarsa büyük olanların arasındaki boşlukları doldurma maksatlı

7 Bagauri *vd.* 2017, 371; Baumgartner 1996, 750-755; Bayram ve Yazar 2013, 329; Gündoğdu 2000, 98-101; Khutsishvili *vd.* 2015, 28-29; Kupatadze 2020, 76-89; Lamsadze 1975, 363-365; Patacı 2015, 67; Patacı 2016a, 79; Patacı ve Lafı 2016, 195; Patacı ve Oral Patacı 2020, 222-225; Phutkaradze *vd.* 2018, 21-23; Proneli 1914, 33; Takaishvili 1909, 70; Thierry 1989, 129-167.

8 Gündoğdu 2000, 98-101.

9 Kupatadze 2020, 76, 89.

10 Bkz. Patacı 2016a, 59.

yerleştirilmiştir. 2 m civarı kalınlığa sahip duvarların içi, ufak boyutlu taşlardan oluşan molozla doldurulmuştur. Sur, genel itibariyle Ardahan'daki benzerlerine nispeten iyi derecede korunmuştur. Sur kalıntısının güneybatıda sonlandığı nokta, yarımada'nın merkezine giriş bölümüdür. Bu noktanın sur içi alanının girişi olduğu anlaşılmaktadır ve duvarın sonlandığı bölümdeki duvar örgüsü kyklopik taşlarla oluşturulmuştur. Girişe ait olması gereken profilli bir taş, duvarın bir-iki metre ötesine düşmüştür. Aynı zamanda buradan içeriye doğru antik bir patika uzanır ki *H. Gündoğdu*, 2000 yılında yayımladığı kitabında yarımada'daki yollardan söz etmiştir; ancak yayında geçen hem mimari kalıntıların hem de yolların Urartu kültürü ile bağdaştırıldığı görüşe katılmadığımızı belirtmek gerekir.¹¹

Surun sonundaki giriş bölümüyle yarımada'nın güneyindeki yüksekçe tepe arasında kalan dar arazide diğer yapı kalıntıları dağınık vaziyette gözlemlenebilmektedir. Savunma duvarı ve bu mimari yapılar arasındaki duvar işçiliği farklılık arz etmektedir. Yapılarda kullanılmış tüm taşlar kyklopik olup herhangi bir işleme tabi tutulmamış ve daha yalın bir duvarcılıkla meydana getirilmişlerdir; fakat bu yapı kümelerinin yine Erken Demir Çağı'nda inşa edildikleri düşüncesindeyiz (**Lev. 3**). Tarihlemeyi güçlendirecek türden herhangi bir küçük buluntu arazi yüzeyinde saptanamamıştır. Nispeten düz arazinin güneyde sonlandığı noktada bir kayalığın her iki yanına inşa edilmiş dörtgen planlı mekanlara dair izler arazi yüzeyinde gözlemlenebilmektedir. Sur dahil Erken Demir Çağı alanındaki tüm yapılaşmanın daha iyi anlaşılabilmesi adına yakın gelecekte havadan fotoğraflama, 3D modelleme oluşturma ve mimari teknik çizim çalışmalarının yapılmasına ihtiyaç vardır. Şu anki haliyle alanın sadece bir askeri yapılaşmadan mı? ibaret olduğu yoksa sur ile güçlendirilmiş bir yerleşim alanı mı? olduğu kesin olarak anlaşılamamaktadır. Surun Ortaçağ'da da kullanılıp kullanılmadığı konusu belirsizdir. Duvarlarda birleştirici eleman olarak harç kullanılmamıştır. Arazi yüzeyinde, tarihlemeye katkı sağlayabilecek herhangi bir küçük buluntu incelemeler sırasında gözlemlenememiştir.

Ortaçağ Kalesi

Yarımada'nın güney ucunda, piramidal formda yükselen, üst kısmı düzleştirilmiş kayalık ve sarp tepenin zirvesinde ve çevresinde Ortaçağ Kalesi'nin kalıntıları vardır. 20. yüzyılın başında çekilmiş fotoğraflardan ve teknik çizimlerden anlaşıldığı kadarıyla Veli Kalesi'nin 100 yıllık zaman zarfında oldukça tahrip olduğu görülmektedir. Bunun yanında, kalenin bulunduğu tepenin kuzey yamacındaki bazı duvar kalıntılarının yine Erken Demir Çağı mimari özellikleri taşıdığı tespit edilmiştir. Buna göre, Ortaçağ kalesiyle Erken Demir Çağı alanının, bu yamacın bazı noktalarında kesiştiğini belirtmek mümkündür (**Lev. 4**).

Avusturyalı araştırmacı B. Baumgartner, Veli Kalesi'ni (*Gür. Velistsihe; ველისტხე*) Çıldır'daki Kurtkale ve Şeytan Kalesi gibi bölgede yaygın olan Gürcü kaleleri tipinden biri olarak tanımlar.¹² Kalelerin özellikle topografik vaziyeti birbiriyle benzeşir. Şeytan Kalesi

¹¹ Gündoğdu 2000, 99, 101.

¹² Baumgartner 1996, 751

oldukça yüksek bir tepeye konuşlanmışken Veli Kalesi de böyle olmakla birlikte kapladığı arazi, Şeytan Kalesi ve Kurtkale'ye göre daha fazladır. Şeytan Kalesi'nin en yüksek rakımı 1880-1890 m, Veli Kalesi'nin 1690-1700 m ve Kurtkale'nin 1370-1380 m'dir. Üç kale, Kura Nehri'nin çevrelediği sarp ve kayalık yarımada üzerinde yükselir. Kaleler içerisinde en engebeli olanı Veli Kalesi'dir. Kale'deki yapılar farklı seviyelerdeki doğal teraslara inşa edilmiştir. Hem Kurtkale'deki hem de Veli Kalesi'ndeki kiliseler freskolarla süslenmiştir; ancak Veli Kilisesi'nin duvarları büyük oranda yıkılmış olduğundan freskolar günümüze kadar korunamamıştır. Yine aynı şekilde kale suru, Şeytan Kalesi ve Kurtkale'dekilerden daha kötü durumdadır. Veli'nin diğer iki kaleden farkı, daha çok sayıda mimari yapısının olmasıdır. Yarımada'nın güneyindeki tepenin zirvesinde ve alt kademe teraslarında bilinen yapılar bir kilise, hamam, Samtshe-Saatabago Sarayı, küçük boyutlu bir konut yapısı ve kule yapılarıdır. Ayrıca, yarımada'nın aşağı doğu kenarında, Kura Nehri'ne yakın bir noktada bir kilise daha vardır. Kale aynı zamanda Güney Gürcistan'ın Samtshe-Cavaheti Bölgesi'ndeki Kura Nehri kenarına kurulmuş Tmogvi Kalesi'ne de benzetilmektedir.¹³

Zirvede yer alan kiliseye ilişkin detaylar daha çok *E. Takaishvili'nin* yayınında paylaştığı verilere dayanır.¹⁴ Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve tek nefli inşa edilmiş kiliseden geriye doğu kısa kenardaki apsis duvarı kalmıştır ve bu duvarın yüzey taşlarının tamamı sökülüştür (**Lev. 5 ve 6**). Apsisin ortası yıkık, kuzey ve güney yarısı kısmen ayakta. İçten yarım daire planlı olup dıştan düz duvarla sınırlandırılmıştır. Kilise henüz sağlam durumdayken 10,60 x 6,40 m boyutlarında olduğu bilinmektedir.¹⁵ Güneyde ve batıda olmak üzere iki girişi vardı. Yapı, kuzey kenarda oldukça yüksek bir kuleye bitişik inşa edilmişti. Bu kulenin kalıntıları günümüzde halen durmaktadır ama eski anıtsallığını kaybetmiştir.

Takaishvili, yapının koyu kırmızı taşlardan inşa edildiğinden söz etmiştir.¹⁶ Bu nedenle yapı "*Kızıl Kilise*" olarak anılmaktadır. Kiliseye ait iki Gürcüce yazıt belgelenmiştir. Bu yazıtlardan biri, yapının doğu dış cephesinde, pencerenin üzerindeydi. Yazıt, duvarın yüksek seviyesinde yer aldığından *Takaishvili* okuyabilmek için dürbün kullandığını belirtmiştir.¹⁷ İlk yazıtta, Aziz Giorgi'nin (*Georgios*) adı geçmekte ve yapıyı *Guaram* adındaki bir kişinin yaptırdığı aktarılmaktadır; fakat *Guaram* ismindeki üç harf iyi okunamadığı için bu ismin *Gurgen* olabileceği de ifade edilir.¹⁸ İkinci yazıt kilisenin hemen yanındaki bir sütun üzerinde keşfedilmiştir. Yazıtın çevirisi şöyledir:

13 Kupatadze 2020, 81 Phutkaradze vd. 2018, 21. Bölgedeki savunma yapılarının daha detaylı karşılaştırılması adına ayrıca bkz. Demlikoğlu 2019.

14 Takaishvili 1909, 70-73.

15 Baumgartner 1996, 751; Kupatadze 2020, 82; Takaishvili 1909, 71.

16 Takaishvili 1909, 71.

17 Takaishvili 1909, 71.

18 Baumgartner 1996; Kupatadze 2020, 85 Takaishvili 1909, 72.

Ben Guaram, Tanrı adına,

14 Mayıs'ta, 174 tarihinde

Aziz Yuhanna Onuruna

(bu kiliseyi) inşa ettim.

İsa, Kouropalates'in kızını yücelt,

Guaram'a merhamet et. Amin.

Գ. ԼԵՂ[Խ]ԻՄ[Ի] Դ[Ի]ԽԻԶ Ձ[Ի]
 ԴՅԻՁ ԿԻՐՈՍԻԽՈՒԴ
 ՈՍ ԻՂԵՆԻԴ ՎԻԻ
 ԱՆԻԿԱՆԻԿ
 ԻՄԱՅ ԵԼԻԶ Ձ
 ԿԻՐԻԶ ԻՅ
 ԼԻՄԱՆԼ ԿԼԻՄԻ
 ՎԻՂ ԿԵՐԵՂ ԾԻԶ
 ԴՅԻՁ ԿՐՈՒԽԴ ԿԼԻ

Kızıl Kilise yazıtı (Takaishvili yayınından. Takaishvili 1909: 72).

İkinci yazıtta Guaram ismi net bir şekilde okunabilmekteydi; ancak tarihi kayıtlarda bu isim değil ama Bagrationi Hanedanlığı'ndan 10. yüzyılda yaşamış Gurgen bilinmekteydi. B. Baumgartner, bu duruma ilişkin yorumunda kiliseyi yerel bir asilzade olması gereken Guaram'ın inşa ettirdiğini ve bu kişinin yazıtta bahsedilen Kouropalates'in kızıyla evli olduğunu varsayar.¹⁹ Sonuç olarak bu iki yazıttan yola çıkarak araştırmacılar kiliseyi 954 yılına tarihlemişlerdir.

Kilisenin hangi aziz adına inşa ettirildiği de başka bir tartışma konusudur. Kilisenin duvarındaki yazıtta Aziz Giorgi'nin ismi geçmektedir. Sütundaki yazıttaysa kesin olarak Guaram'ın Aziz Yuhanna onuruna kiliseyi yaptırdığı yazılıdır. *Takaishvili*, kilise freskosunda Aziz Giorgi'nin resmedilmesini hesaba katarak seçimini Giorgi'den yana kullanmıştır; fakat yazıtı kıstas alan *Baumgartner*'e göre yapının Aziz Yuhanna adına yaptırılmış olması daha muhtemeldir.²⁰

Tahrip olan kilise duvarlarının bir zamanlar freskolarla süslendiği bilinmektedir. Önceki yıllarda kaleme alınan yayınlara ve özellikle E. Takaishvili'nin notlarına göre, kilise sunağının sağdaki duvar üzerinde yer alan sahnede, Aziz Giorgi beyaz bir at üzerinde, mızrağını bir ejderhaya saplarken betimlenmişti.²¹ Bu, Ortodoks kiliselerinde sıklıkla görülen bir sahnedir. Aziz Giorgi ve ejderha ile ilgili efsanede ejderhanın kimliği üzerine detaylı bir paylaşım yoktur; ancak ejderha ve yılan, Hristiyan sanatı ve teolojisinde Şeytan'ı simgelemektedir. Aziz'in beyaz renkli bir at üzerinde resmedilmesiye kutsallığının bir belirtecidir. Sunağın solundaki freskolarla Aziz Dimitri (Demetrios) ve Aziz Theodoros de resmedilmiş; bunun dışında beş ayrı aziz, başlarının arkasında halelerle tasvir edilmişlerdi.

Veli Kalesi'nin en dikkat çekici mimari kalıntısı, Samtshe-Saatabago (Samtshe Atabeyliği) Dönemi'ne ait bir saraydır (**Lev. 7-9**). Burada belirtmek gerekir ki Atabeg (Atabagi) yani "Atabey" ismi, Gürcülerin Selçuklularla olan münasebeti sonucunda Selçuklu kültüründen Gürcü kültürüne geçmiş bir unvan olup Kraliçe Tamar Dönemi'nde prensleri

19 Baumgartner 1996, 752; Kupatadze 2020, 85.

20 Baumgartner 1996, 752; Takaishvili 1909, 72-73.

21 Baumgartner 1996, 752; Kupatadze 2020, 85; Takaishvili 1909, 72-73.

yetiştiren kişiler için kullanılmaya başlanmıştır.²² Kültürlerarası etkileşimden ötürü farklı dillere ait sözcükler veya bazı durumlarda unvanlar kimi zaman Gürcü tarihinde yer etmiştir. Örneğin Arapçadan Gürcüceye geçmiş *Ribat* (رباط) sözcüğü, *Rabati* (რაბათი) olarak savunma yapılarının kenarına kurulu yerleşimler için kullanım görmüştür.²³ Veli Kalesi'nin Kızıl Kilisesi yazıtında da görülen Kouropalates (Gürcüce: კუროპალატი / Kurapalati. Yunanca: Κουροπαλάτης / *Sarayın Muhafızı*) unvanının kaynağı ise Bizans İmparatorluğu idi. Kouropalates yüksek rütbeli bir itibardı ve verildiği kişiye bir imtiyaz ve öncelik tanımaktaydı. Unvan, Gürcü Hanedanlık mensuplarının yanı sıra Ermeni Krallığı'nda da kullanılmaktaydı.²⁴ Gürcü Krallığı'nın parçalanışının akabinde Atabagi unvanı isimleşerek, Samtshe Prenslığı için kullanılmaya devam etmiştir.²⁵ Ne var ki, tarihçi *M.F. Kırzioğlu*, Atabagi isminden yola çıkarak prensliği tarihte bir *Kıpçaklı Atabekler Hükümeti* olarak sunmuştur.²⁶ Kırzioğlu'nun Samtshe-Saatabago'nun ismi için Müslüman Selçukluların etkisi yerine Gürcülerle münasebetleri sonucu Hristiyanlığı kabul eden Kıpçakları seçmesinin nedeni, Kıpçakların Ortaçağ Transkafkasyası tarihinde bir süreliğine Gürcü Krallığı'ndan yana önemli bir rol oynamasıdır. Kral IV. Davit Dönemi'nde (12. yüzyılın ilk çeyreğinde) Kıpçaklara, askeri hizmet karşılığında krallıkta yaylak ve kışlak edinme hakkı verilmişti. Gelişen hadiseler sonucunda 1121 yılında gerçekleşen Didgori Savaşı'nda Kıpçak süvarileri kullanılarak Selçuklular yenilgiye uğratılmıştı.²⁷

İnşa edildiği dönem bazında dikkat çekici bir yapı olan Veli Kalesi Sarayı, yarımadaanın güneybatı bölümündedir. Dikdörtgen planlı ve iki katlı yapı 13,00 x 8,60 m ölçülerindedir (**Lev. 9**). Çatısı dışında günümüze kadar iyi korunmuştur. Yapının kuzeyinde bir giriş mekanı vardır fakat mekan duvarları tahrip olmuş, sadece kuzeybatı köşe temelindeki ufak bir duvar parçası in situ durumda kalabilmiştir. Yapının doğu ve batı duvarlarında karşılıklı yerleştirilmiş dörder kemer payesi görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla beşik tonozlu üst örtüye sahip çatıyı bu kemerler desteklemekteydi. Yapının batı duvarının alt katında yan yana dört adet kapı açıklığı mevcuttur. Güney cephede de üç kapı daha bulunmaktadır. Hoş bir manzaraya sahip Kura Nehri Vadisi'ne bakan batı ve güney cephelerinde ahşap malzemeli bir balkon olmalıydı ve bu balkona söz konusu kapılarla ulaşılabilirdi.²⁸

Binanın üst katının batı cephesinde, yan yana üç yarım daire kemerli mazgal pencere vardır. Güney kısa kenarın üst katında ise iki pencere mevcuttur. Yapının doğu cephesi tepenin yamacına dayandırılmış olduğundan burada kapı ve pencere yoktur. Küçük ve orta boyutlu kaba yonu taşlarla duvar örgüsü oluşturulmuş ve birleştirici malzeme olarak harç

22 Kartlis Tskhovreba 2014, 203.

23 Kaukhchishvili 1952, 274, 278.

24 Kazhdan 1991, 1157.

25 Anchabadze 2005, 13.

26 Kırzioğlu 2008, 12-17.

27 Alasania 2012, 12; Golden 2001, 46-48; Lortkipanidze 1979, 127; Patacı 2015, 53-56; Patacı 2016b, 16-18.

28 Kupatadze 2020, 83.

kullanılmıştır. Çatısı hariç sağlam durumda olan sarayın geleceğe miras kalabilmesi için restorasyon ve konservasyon çalışmalarına ihtiyaç vardır ve bunun yanında arkeolojik kazı çalışmalarının da gerçekleştirilmesi şarttır.

Veli Kalesi Sarayı'nın batısında ve kuzeyinde dikdörtgen planlı iki yapı daha mevcuttur ve bu yapıların duvarları da iyi derecede korunmuştur (**Lev. 10**). Bu yapılar kule işlevinde kullanılmış olmalıydılar. Yapılar farklı seviyelerde olup anakaya üzerine inşa edilmişlerdir. Ayrıca Saray ile batısındaki kule arasındaki düz alanda, doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmış dikdörtgen planlı bir başka yapının daha kalıntısı yer almaktadır; ancak yapı duvarları kötü derecede, 1 m civarında korunabilmiştir.

Kale'nin güneybatı ucunda ve rakım olarak biraz daha aşağı seviyede, güney kısa kenarı tamamen ve doğu-batı kenarlarının güney yarısı yıkılmış durumda olan dikdörtgen planlı bir kule daha bulunmaktadır (**Lev. 10**). Bu kalıntı, kalede korunabilmeyi başaran en anıtsal yapı olup duvarları 10 m'nin üzerindedir. Yapının ilk birkaç metre seviyesinde orta ve büyük boyutlu taşlar kullanılmışken üst seviyede daha küçük boyutlu olanlar duvar örgüsünü oluşturmaktadır. Bu kulenin inşa tekniği, kalenin kuzey yamacındaki diğer kule kalıntısından (**Lev. 4**) farklıdır. Kuzey kule, daha küçük boyutlu taşlarla ve kaideden yukarıya doğru daralan bir planda inşa edilmiştir. Ardahan'da bu özellikte inşa edilmiş savunma yapılarından en bilineni, ilin merkez ilçesinde yer alan Kazan Kale'deki dörtgen planlı Ortaçağ kulesidir.²⁹ Ardahan'ın kuzey komşusu olan Artvin ilindeki Şavşat Kalesi'nde de benzer planlı bir kule yapısı daha bulunmaktadır.³⁰

Yarımadanın doğu kenarında daire planlı bir yapı yer almaktadır; ancak kaledeki incelemeler sırasında bu yapıyı detaylıca gözlemlene fırsatı bulunamamıştır. Aynı şekilde yarımadanın yine doğusunda ve Kura Nehri seviyesine yakın bir noktada ikinci bir kiliseye ait kalıntı yer almaktadır. Dikdörtgen planlı ve tek nefli bu kilisenin de Kızıl Kilise gibi freskolarla süslü olduğu bilinmektedir; ancak sadece birkaç boyalı parça günümüze kadar korunabilmiştir. Doğu kısa kenardaki yarım daire planlı apsisin güney yarısı ve güney duvarının doğu ucu yıkılmıştır. Yapının girişi batı kısa kenarın merkezindedir.

Veli Kalesi, 16. yüzyılın ikinci yarısında Samtshe-Saatabago'daki gerçekleşen hadiselerde önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzyılda kale, bulunduğu mıntıkada cereyan eden çatışmaların odak noktasıydı. 8 Ağustos 1578'de Osmanlı komutanı Lala Mustafa Paşa tarafından fethedilene kadar kalenin sahipleri sıkça değişmiştir.³¹ Şeytan Kalesi, Kurtkale ve Veli Kalesi, Osmanlı İmparatorluğu'nca eş zamanlı saldırılarla ele geçirilmişti.

Sonuç

Veli Kalesi, Ardahan'ın Eskiçağ ve Ortaçağ kültür varlıkları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Hanak ilçesinde yer alan günümüz Sevimli köyünün hemen güneyindeki tarihi

29 Patacı 2016a, 64.

30 Yılmaz, Özkul Fındık ve Aytekin 2022, 403-405.

31 Kupatadze 2020, 85-86.

kalıntılar, Kura Nehri ile üç yönden çevrelenmiş sarp bir yarımada üzerinde yer almaktadır ve bu özelliği sebebiyle Ardahan'da Ortaçağ içlerine tarihlenen Şeytan Kalesi ve Kurtkale ile benzerdir. Ardahan'ın Ortaçağ kalelerinin daha iyi sınıflandırılabilmesi açısından, tarihi Tao-Klarjeti Bölgesinde yer alan Artvin ve Erzurum illerindeki savunma yapıları da önemlidir.³² Artvin'deki Livane Kalesi, tipolojik açıdan Şeytan Kalesi ile benzerlik göstermektedir.³³

Yarımada üzerinde iki ayrı arkeolojik kalıntı grubu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki büyük olasılıkla Demir Çağı'nın erken evresinde inşa edilmiş olmalıdır; ne var ki arazi yüzeyinde seramik buluntuların gözlemlenememesi, kalıntıların en azından hangi evrelerde kullanım görmüş olabileceğinin daha rahat bir şekilde anlaşılabilmesine olanak vermemiştir. Bu sebeple ileriki yıllarda hem Eskiçağ hem de Ortaçağ ve sonrasına ait alanlarda arkeolojik bir kazı çalışmasının yapılması şarttır.

Veli Kalesi'nde gözlemlenen Ortaçağ mimari kalıntıları, Ardahan sınırlarında bilinen diğer Ortaçağ kalelerindekilere oranla daha çeşitlidir. İyi korunan yapıların başında, dikdörtgen planlı ve iki katlı bir saray gelmektedir. Ortaçağ kalıntı grubunun zirvesinde, savunma yapılaşmasına ait sur ve kule kalıntılarının yanı sıra 10. yüzyılda inşa edilmiş olması gereken bir kilisenin kuzey ve doğu duvarlarına ait bir bölüm gözlemlenebilmektedir. Önümüzdeki yıllarda burada daha kapsamlı gerçekleştirilecek bilimsel araştırmalarla, farklı işlevlere sahip yeni Ortaçağ yapı kalıntılarının da keşfedilmesi mümkündür. Buluntu alanının, hem Eskiçağ hem Ortaçağ kültür varlıklarını yan yana sunmuş olması da ayrıca önemlidir.

32 Bkz. Aytekin 1999; Kadiroğlu 2000, 81-86; Kadiroğlu ve İşler 2010. Tao-Klarjeti mimarisi adına son yıllarda yayımlanmış önemli bir diğer kaynak için bkz.: Giviashvili ve Akder 2021.

33 Aytekin 1999, 250-252, res. 159-162.

Levha 1: Veli Kalesi ve Sevimli köyünün uydu görünümü.

Levha 2: Sevimli köyünün güneyindeki yarımadanın merkezinde yer alan sur.

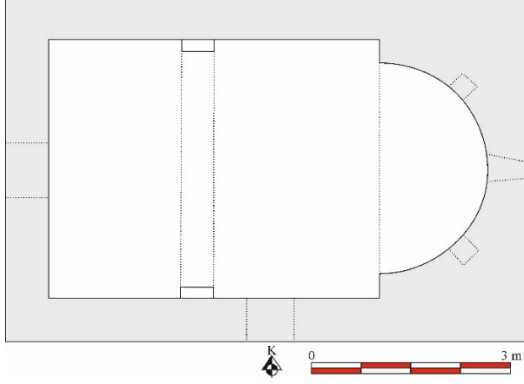
Levha 3: Veli Kalesi. Erken Demir Çağı buluntu alanından bir duvar kalıntısı.

Levha 4: Veli Kalesi'nin kuzey yamacındaki kule kalıntısı.

Levha 5: Veli Kalesi'nin zirvesindeki Kızıl Kilise'nin güneydoğudan görünümü.

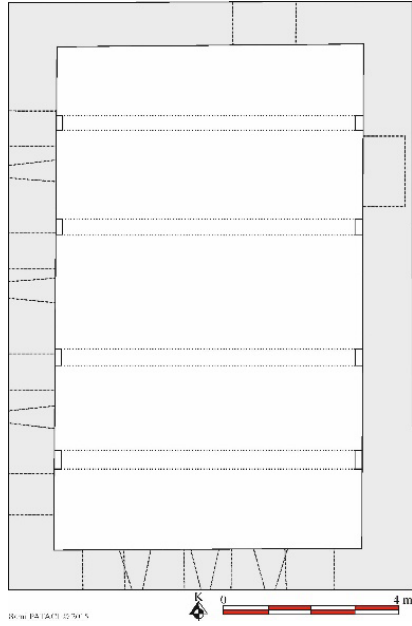
Levha 6: Kızıl Kilise planı (E. Takaishvili'nin çiziminin tekrar düzenlenmiş halidir. (Takaishvili 1909: 71, şek. 46).

Levha 7: Veli Kalesi Sarayı'nın doğudan görünümü.

Levha 8: Veli Kalesi Sarayı'nın içten görünümü.

Levha 9: Veli Kalesi Sarayı'nın planı.

Levha 10: Veli Kalesi'nden bir görünüm (Sağ kenar: sarayın batısındaki kule. Arka plan: güneybatı uçtaki kule).

Kaynakça

Alasania 2012

Alasania, G., Kipchaks in Georgia, *Caucasus Journal of Sciences*, Vol. 5, Iss. 1, The University of Georgia, Tbilisi: 8-23.

Anchabadze 2005

Anchabadze, G., საქართველოს ისტორია / *History of Georgia. Short Skectch*. Tbilisi: Caucasian House.

Aytekin 1999

Aytekin, O., *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*. Vol. 8. T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.

Bagauri vd. 2017

Bagauri, N., Batishvili, Z., Beridze, I., Kudava, B., Zghenti, N., Saitidze, G., Khizanishvili, N., *Tao-Klarjeti: Historical and cultural monuments: Catalogue*. (Ed. B. Kudava). Artanuji Publishing, Tbilisi 2017.

Baumgartner 1996

Baumgartner, B., *Studien zur historischen Geographie von Tao-Klarjeti (Dissertation)*, Wien.

Bayram ve Yazar 2013

Bayram, F. ve Yazar, T., “Artvin, Erzurum, Ardahan İli ve İlçelerinde Ortaçağ Gürcü Mimarisi Yüzey Araştırması-2011”. *30. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2.Cilt*, (28 Mayıs-1 Haziran 2012 Çorum), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yayın No: 157-2, Çorum: 321-336.

Giviahvili ve Akder 2021

Giviahvili, I. ve Akder, F. (Ed)., *The Georgian Kingdom and Georgian Art: Cultural Encounters in Anatolia in the Medieval Period*: edited by Irene Giviahvili and Feyza Akder, Istanbul: Koç University Press, 2021, Vehbi Koç Ankara Studies Research Centre (VEKAM) Series.

Golden 2001

Golden, P.B., “Nomads in the sedentary world: The case of Pre-Chinggisid Rus’ and Georgia”, *Nomads in the sendentary world*, A. M. Khazanov and A. Wink (Eds.), Routledge: 24-75.

GSMA

Georgia State Manuscript Archives. No 330: 27.

Gündoğdu 2000

Gündoğdu, H., *Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan*, T.C. Ardahan Valiliği Kültür Yayınları No: 4, Ankara.

Khutsishvili vd. 2015

Khutsishvili, T., Tsikarishvili, L., Gelashvili, A., Gozalishvili, B., Koguashvili, S., Imedashvili, A., Gachechiladze, D., Maisuradze, D., ტაო-კლარჯეთის ძეგლების 2014 წლის საკვლევი ექსპედიციების ანგარიშები. *Reports of 2014 Research Expeditions of Tao-Klarjeti Monuments*. (Gürcüce). თბილისი : გრიფონი. Tbilisi: Griffon.

Kadiroğlu 2000

Kadiroğlu, M., “Çoruh Havzası Ortaçağ Gürcü Mimarisi Araştırmaları.” *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 71: 81-86.

Kadiroğlu ve İşler 2010

Kadiroğlu, M. ve İşler, B., *Gürcü Sanatının Ortaçağı*. Bilgin Kültür Sanat.

Kartlis Tskhovreba 2014

Kartlis Tskhovreba (A History of Georgia), Ed. in chief of the English edition: S. Jones; Ed. in chief of the Georgian and Russian editions: R. Met'reveli. Georgian National Academy of Sciences, Commission for the Study of Georgian Historical Sources, (2014 çevirisi). Artanuji Publishing, Tbilisi.

Kaukhchishvili 1952

Kaukhchishvili, S., *Georgica*. Vol. 4.2. Tbilisi.

Kazhdan 1991

Kazhdan, A.P., *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Cilt 2: *Kouropalates* (Κουροπαλάτης), Oxford: 1157.

Kupatadze 2020

Kupatadze, B., “ველის ციხე-ქალაქი (Veli'nin Kale-Şehri)”. ტაო-კლარჯეთის ციხე-სიმაგრეები (*Tao-Klarceti'nin Kaleleri*). ტომი 1 / რედაქტორები: გიორგი ბაგრატიონი, ბონდო კუპატაძე, ჯაბა სამუშია. (Ed. G. Bagrationi, B. Kupatadze, J. Samushia) Cilt 1, *Kura Nebri Havzası Savunma Yapıları*. (Gürcüce). Tiflis: 76-89.

Lamsadze 1975

Lamsadze, S., *Samtskhe - Javakheti*, Tbilisi.

Lortkipanidze 1979

Lortkipanidze, M., “Georgia at the end of XI century and at the first quarter of XII century”. *Chronicles of Georgian history*. [sak'art'velo XI saukunis bolos da XII saukunis pirvel meot'xedši. sak'art'velos istoriis narkvebi]. III. (227, 226, 9, 178, 11, 161-187, 228). Tbilisi.

Patacı 2015

Patacı, S., “Transkafkasya Arkeolojisi Kapsamında Ardahan”. *Yeni Türkiye*, Sayı 72, Cilt 2, 52-86.

Patacı 2016a

Patacı, S., “Ardahan Kale ve Kuleleri”. *Ardahan Kale ve Kuleleri*, (Ed. S. Patacı), Ardahan: 28-102.

Patacı 2016b

Patacı, S., “Arkeolojik Veriler Işığında Türk Fetihlerine Kadar Ardahan Tarihçesi ve Ardahan Adının Kökeni”. *Ardahan Kale ve Kuleleri*, (Ed. S. Patacı), Ardahan: 14-23.

Patacı ve Laflı 2016

Patacı, S. ve Laflı, E., “Ortaçağ ve Sonrasında Ardahan'daki Hristiyan Toplumu ve Ermeniler”. *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı 151, 191-210.

Patacı ve Oral Patacı 2020

Patacı, S., ve Oral Patacı, Ö., “Ardahan İli 2017 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması.” *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 1.47: 222-255.

Peacock 2021

Peacock, A. C. S. “The Georgian Kingdom and Georgian Art: Cultural Encounters in Anatolia in the Medieval Period: edited by Irene Giviashvili and Feyza Akder, Istanbul: Koç University Press, Vehbi Koç Ankara Studies Research Centre (VEKAM) Series, 491.

Phutkaradze vd. 2018

Phutkaradze, T., Mamuladze, S., Kamadadze, K., Makaradze, E., Avalianhi, T., Kakhidze, E., Phutkaradze, M., Shoshitaishvili, N., Okrostsvavidze, N., Katamadze, T., Phutkaradze, K., *Georgian cultural heritage monuments of Artaani: (Samples of fortification, cultural, communication and household architecture)*. (Gürcüce). Batumi Shota Rustaveli State University, Faculty of Humanities. Publishing House “Universal”, Tbilisi.

Proneli 1914

Proneli, A., დიდებული მესხეთი (*Görkemli Mesheti*), (Gürcüce), Gori.

Takaishvili 1909

Takaishvili, E., Христианские памятники /Xristianskie Pamjatniki. (Экскурсия 1902 года/Ekskursija 1902g.). Материалы по археол. Кавказа, собран. экспед. Имп. Моск. археол. о-ва. Вып. (*Hristiyan Anıtları, 1902 Yılındaki Araştırmalar, Kafkas Arkeolojisi İçin Materyaller*), (Rusça).

Thierry 1989

Thierry, J.M., “Topographie et État Actuel des Monuments Géorgiens en Turquie Orientale”. *Revue des Études Géorgiennes et Caucasiennes*, 5, Paris: 129-167.

Yılmaz, Özkul Fındık ve Aytekin 2022

Yılmaz, G., Özkul Fındık, N. ve Aytekin, O., “Şavşat Kalesi 2016-2017 Kazılarında Bulunmuş Olan Orta Çağ Dönemine Ait Sırsız Seramikler”, *Art-Sanat*, 18, 399-431.

Seleucia | Sayı XV | Mayıs 2025

Doğu Dağlık Cilicia Mimari Plastiği Bağlamında
Olba'dan Bir Grup Buluntu

*A Group of Finds from Olba in the Context of
Architectural Decoration in Eastern Rough Cilicia*
Emel Erten – Yavuz Yeğin

9

Su Kemerlerinin Ötesinde: Kırsalda Roma Yaşamı ve
Mimarisi

*Beyond the Reach of the Aqueducts: Roman Lives and
Architecture in the Countryside*
Fikret Yegül

33

Juliana Anicia: "A Building Loving Woman"

Gender and Construction in Constantinople

Juliana Anicia: "Yapı İşlerini Seven bir Kadın".

Constantinopolis'te Toplumsal Cinsiyet ve İnşaat Faaliyetleri
Diane Favro

55

Boncuk ve Vazo Yapımı Dışında

Tunç Çağı'nda Camın Farklı Kullanım Biçimleri

Different Uses of Glass in the Bronze Age

Other than Beads and Vessels

Emel Erten

71

Savatra'dan Yeni Adak Yazıtları

New Votive Inscriptions from Savatra

Mehmet Alkan – İlker Işık

93

Tyana Geç Antik Sur Duvarında Ele Geçen Bir

Define Hakkında İlk Değerlendirmeler

*First Evaluations of a Hoard Discovered in the Tyana
Fortress Wall*

Hüsamettin Hayri Şener

107

Gaziantep Gerçin Höyük'ten Savaş Arabası Şeklinde
Bir Kaide

A Chariot-Shaped Base from Gerçin Höyük, Gaziantep
Tımur Demir – Özgür Çomak

121

Tarsus'da Türk İslam Dönemi Mihrapları

The Mihrabs of Turkish-Islamic Period in Tarsus

Mustafa Kaya

139

Aizanoi Tiyatrosu'nun Scaenae Frons Düzeninin

Anadolu'daki Benzer Tiyatro Örnekleriyle Karşılaştırılması

Comparison of the Scaenae Frons Order of the Aizanoi

Theatre with Similar Theatre Examples in Anatolia

Fikret Özbay – İrem Kaya Yuki

161

Eski Çağ ve Geç Antik Çağ Yazılı Kaynaklarında

Zephyrium

Zephyrium in Ancient and Late Antique Written Sources

Muzaffer Yılmaz

183

Batı Karadeniz'de Protohistorik Dönemlere Ait Yeni
Veriler

*Recent Archaeological Evidence from the Protohistoric
Periods of the Western Black Sea Region*

Emrullah Kalkan - Yunus Emre Sevinç

193

Anamur'da Ortagonuş (Bahçegonuş) Hanı ve Çeşmesi

Ortagonuş (Bahçegonuş) Inn and Fountain in Anamur

Halil Sözlü – Sultan Eren

213

Ardahan'ın Hanak İlçesindeki Veli Kalesi

Veli Fortress in Hanak District of Ardahan

Özlem Oral

227

Roma Dönemi'nde Phokaia'yı Etkileyen

Depremlerdeki Arkeolojik İzler

*Archaeological Traces of Earthquakes Affecting Phokaia
In the Roman Age*

Sabri Arıcı

243

Eagle Figurine With Gold Medallion Holding a Ram
From Burdur Museum

Burdur Müzesi'nden Koç Tutan Altın Madalyonlu

Kartal Figürini

Salih Soslu

259

Antik Kaynaklar, Antropolojik ve Arkeolojik Veriler

Işığında Eski Çağ'da Dövme

*Tattooing in Antiquity in the Light of Ancient Literature,
Anthropological and Archaeological Data*

Ahmet Emirhan Bulut

287

Samsun, Bafra'daki Roma Dönemi Taş Sanduka

Mezarları ve Buluntularının Değerlendirilmesi

*An Evaluation of the Roman Period Stone Cist Graves
and Their Findings from Bafra, Samsun*

Orhan Alper Şirin

321

Aizanoi Kadoi ve Kotiaecion'dan Yün Üretimine İlişkin
Arkeolojik İzler

Archaeological Evidence of Wool Production from

Aizanoi, Kadoi and Kotiaecion

Aslıhan Özbay

347

Seyitömer Höyük'ten Ele Geçen Bir Grup Bıçak

A Group of Knives Found at Seyitomer Mound

Rana Başkurt Usta – Hüseyin Usta

367

Traianus'un Doğu Seferine İlişkin Arkeolojik Kanıtlar

Archaeological Evidence of Trajan's Eastern Campaign

Burak Erdem

383

Alahan Manastırı Mağara – Kilisesi

Cave-Church in Alaban Monastery

Murat Özyıldırım - Yavuz Yeğin

397

ISSN 2148-4124

ISBN 978-625-6925-83-0

9 786256 925830

